

KIRGIZLARIN ORTAYA ÇIKIŞI

“Kırgız” Terimi Hakkında*

PROF. DR. ÖMÜRKUL KARAYEV

Kırgızistan Bilimler Akademisi
Tarih Enstitüsü

Türkiye Türkçesine Aktaran:

MEHMET KILDIROĞLU

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi
Modern Diller Yüksekokulu

Bu konu hakkında ilk olarak fikrini açıklayan alim, Buryatlı Dorji Banzarov'dur. O Sanang-Setseng'in (Sokroveniye Skazaniya) (XII. asır) adlı araştırmasında yer alan dört Oyrat kabilesinden biri olan Kergurtları, Kırgızlar olarak göstermektedir. Yazar, Bargudjin-Tukum (bu eyalet şimdiki Baykal'ın bir bölümü olan Barguzin ovası olabilir) bölgesinde yaşayan “Orman kabileleri”nin adlarının sayılarla (Mesela: Sekiz Nayman) belirtildiğini ileri sürüp “Kırgız” ve “Kargut” etnonimlerinin Türkçe “kırk” sayısından ve onun çokluk bildiren “ız” ekinden meydana geldiğini, bir başka deyişle zikredilen isminin kırk boydan oluşan halk manasında olduğunu ileri sürmektedir (**Banzarov,1955:182**). D. Banzarov'un ileri sürdüğü gibi Oyratlarla, Kırgızların tarihin hangi döneminde bir arada olduğu bilinmese de bu boyların beraber, hatta karışık yaşadıklarını tarihi belgeler ispatlamaktadır. Mesela, Reşidüddin'in verdiği bilgilere göre Bargudjin-Tukum bölgesinde yaşayanların içinde Oyratlar, Kıştımlar, Bulagaçinler ve Kırgızların da olduğu hatırlatılmaktadır.

L. Ligetti, D. Banzarov'un bu fikrini tamamen desteklemektedir. O, Türk halklarının boy ve kabilelerinin sayı adlarıyla ifade edildiğine bir çok örnek verip, Kırgızların çok uzun zamandan beri kendi başına yaşayan bir halk olduğunu vurgulamaktadır.

S. Abramzon da bu iki alimin fikirlerine katılıp aynı fikri sağlamlaştırmak için ek bilgiler sunmaktadır. Yazar, “Manas Destanı”nın Sagımbay Orazbakov varyantından “Kırk Boy Kırgız” hakkında bir örnek verip, otuz boyun adlarını sırayla vermektedir. S. Abramzon, Manas'ın yiğitlerinin sayısının da kırk oluşunun

onların çoğunun boy yada kabile başı olarak gösterilmesinin boş yere olmadığını bir daha belirtmektedir (*Oşanin,1927:258,259*). Onun fikrine göre “Kırgız” etnoniminin ortaya çıkışı Orta Asya’da her türlü boy birliğinin sağlandığı döneme denk gelmektedir. Bu birliklerin birine “Kırgız” adıyla kırk kabile birliğinin de eklenmesi mümkündür (*Abramzon,No:3:124,125*).

B. Camgerçinov, Kırgızların kırk boydan meydana geldiği fikrini destekleyip onları “eski” boylar diye adlandırıp isimlerini sırayla vermektedir: Döölös, Katagan, Bağış, Moloy, Kalça, Teyit, Cookekek, Boston, Nabat, Cüz, Noygut, Dumara, Okçu, Karakalpak, Şıba, Serip, Cediger, Kandı, Badan, Kırışa, Kızılayak, Basız, Munduz, Kuşçu, Kılıç, Ayçak, Türk, Kıba, Saymas, Kıpçak, Taloo, Cetigen, Sayak, Sapıran, Kölop, Arday, Nayman, Şıgay, Kökünö, Bağılık hepsi kırk isimdir (*Camgerçinov,1946*). Efsanelerden, şecerelerden alınan bu sıralamayı, küçük değişikliklerle A. Hasanov da yayınladı (*Nasanov, Vip:10:1967*). B. Camgerçinov’un fikrine göre “cangi” Kırgız boyları efsanevi Dolon Biy’den çoğalmıştır. İşte bu Dolon Biy’in iki oğlundan Ak Uul ile Kuu Uul’dan Sağ, Sol Kanat ve İçkilik ortaya çıkmıştır.

Genç alim Ö. Karatayev, Sağ Kanat’a –Bugu, Sarı Bağış, Solto, Sayak, Çekir Sayak, Cediger, Azık, Çerik, Monoldor, Munguş, Baarın, Suu Murun, Bağış, Konurat, Bargı, Börü, Coru, Kara Bağış, Sarlıları (20 kabile); Sol Kanat’a –Çon Bağış, Saruu, Basız, Munduz, Kuşçu, Kıtay, Cetigen, Töböylörü (8 kabile); ayrıca İçkiliklere de –Nayman, Kesek, Teyit, Cookekek, Döölös, Kandı, Boston, Avat, Orgu, Kıpçak, Çapkıldıklar ve Noygutları (12 kabile) eklemiştir (*Karatayev,1994:33*). Demek yazar, Kırgızların etnik yapısının kırk boydan meydana geldiğini bir kere daha ispat etmektedir. Hakikaten etnografların boyların adını sıralarken aralarında görüş ayrılıkları ve değişik sıralama yaptıklarını unutmamamız gerek.

Efsanelerde ve şecerelerde kırk boy Kırgız sözüne çok rastlanmaktadır. Bundan başka yüzyıllardan beri söylene gelen “Manas Destanı’nda da çok tekrarlanmasının ilmî manası büyüktür. Bu destandan bir örnek verelim:

“Altaylıktan az barbız

Kangaylıktan kaçça bar

Manjuuluktun başı var

Tırgootton bir min tütün bar...

Kırk uruu Kırgız bu da bar” (*Orazbekoğlu,1979:T.1 ,266*).

Yukarıda S. Abramzon’un yazdığı gibi bu destanda, Manas’ın kırk yiğidinin her biri kabile reisi ve kendi hakimiyetleri altındaki kabilelerin idarecileri olarak gösterilmektedirler.

Mesela, Manas’ın Hanlığa yükseltilişine katılan reisler:

“Noyguttan karı Akbalta

Nogoydon karı Eşteek
Oturbagandar baaring tek!
Alçındardın Boobegi,
Naymandardın köbönü
Argındın Karakocosu
Kıpçaktardan Taz çeçen...” (*Orazbekoğlu, 1979:T.II, 266*).

Bu iki şiir parçasından birincisindeki Altaylılar, Kangaylılar, Mancuuluklar ve Tırgootlar, Manas Batırın hakimiyetindeki halklar değil, onların etnonimlerine (yani genel adlarına) Kırgızların etnik teşkilinde rastlanmamaktadır. İkinci şiir parçasındaki Noygut, Nayman ve Kıpçaklar, Kırgızların içine giren boylardır. Nogaylar, XII. yüzyılın ikinci yarısındaki Altın Orda'nın ordu komutanı Nogay'ın hakimiyeti altındaki Moğol-Türk boylarına verilmiş olan genel addır. Nogaylar'ın Deşt-i Kıpçak'ın doğu bölümünde, Sır Derya boyunda, Tiyaşan'da (Tanrı Dağları) yaşayan halklar ile sıkı ekonomik ve etnik ilişkileri oldu. Fakat, bu Nogaylar ile Manas destanındaki Nogay arasında sadece isim benzerliği vardır, etnik bir halk değildir. Destandaki Nogaylar bir dönemde Yedi Su ve Orta Tiyaşan'da yaşayan Türk-Moğol boylarının diğer adı oldu. Bu nedenle Manas'ı (Bakayların ilk atasını) Nogaylarla ilişkilendirmek mümkündür. Argın ile Alçınlar, Kazakların içindeki eski Türk boylarıdır.

Manas Destanı'ndan alınan yukarıdaki belgeler “Kırgız” adının kırk boy sayısından geldiğini ispatlamaktadır.

Bu meselenin çözümünde Orhun-Yenisey yazıtlarında “Kırgız” isminin yazılış biçimi önemli rol oynamaktadır. Çünkü bu yazılardan başka Türk halklarıyla birlikte Kırgızlar da yararlandı. Yalnız o değil, Orhun Yenisey kitabelerindeki güne kadar bilinmeyen harfleri ilk defa okuyan W. Tomsen, W. Radloff bu yazılara Kırgızların yazısı demektedir. Bu konu hakkında S. Malov şöyle yazmaktadır: Büyük akademisyen W. Radloff ve Profesör W. Tomsen'in ardından Yenisey Kitabeleri, Kırgızlara ait değil diye söylemeye hiç bir sebebim yok.” Bu runik yazılarda halkımızın adı “Kırkız” (“qurquz”) biçiminde bulunmaktadır. S. Malov ve A. Kononov “qırq” (kırk) ve çokluk eki “z” ekine bölmekte, diğer bir deyişle bu “kırk boy Kırgız” manasına gelmektedir (*Malov, 1951:417; Kononov,1890:145*).

Arap, Fars dilinde yazılmış eserlerde (onların alfabesindeki “g” harfine bakmadan) Kırgız etnonimi “hirhiz”, “kırkız” şeklinde yazılmıştır (*Materiali,1973:16,37*). Bu da onların “kırk boy Kırgız” manasında olduğunu delilidir. Kırgız terimi konuşma dilinde “kırğız”, “kırğiz” şeklinde söylenir.

A. Margulan, Çin yazısının transkribine göre yazılan Gegun (Kırkun) adının temelinde “Kırğız” sözünün manası hakkında ikinci hipotez olarak ortaya

koymaktadır. Tarihçi Sıma Tsyantın verdiği bilgiye göre Milattan Önceki III. yüzyılın başında Hun Şanyusu Moodun (Mo-tun) kuzeyde başka halklarla birlikte Gegunları da hakimiyeti altına aldı. O devirde onlar, Kuzey-Batı Moğolistan'daki Hirhis Nur gölünün yakınlarında yaşasa gerektir. A. Margulan'ın fikrine göre Gegun'un Türk biçimi Kırkun sonraları Kırgız şekline dönüşmüştür, onların "kır" kökü step, kun-gız eki adam, kişi manasında bir başka ifadeyle "kırgız" ismi "kır adamları" anlamını vermektedir (*Margulan,1959:178,179*).

K. Petrov'un hipotezine göre "Kırgız" etnonimi çoğul "z" ekinden oluşan kızıl manasındaki "kırığ" ya da "kırgu" sıfatından yapılmıştır. Kırgız bundan dolayı yerin kırmızı renginden topo-etnonim olarak faydalanılmıştır; sonraları yer adı yerine, o yerde yaşayan halkı (Kırgız-Kızıl) diye adlandırmaya başladılar; "Kırgun" ismi "kırgu" teriminden oluşmuş olup, onun kızıl manasından "Kırgız", "Kırkıs", "Kırgut" ve başka isimlerin değişik varyantları çıktı. Tek kelimeyle ifade edecek olursak, Kırgun bölgesinde yaşayanlar Kırgız diye adlandırıldı. K. Petrov, bu fikri desteklemek için Hakasya'nın kızıl renkli platosundan bir çok örnekler vermektedir (*Petrov,1964:81,91*). N. Baskakov ise onun varsayımını tartışmalı görmektedir. O alimlerin farklı isimlendirmeleri yerin ya da o yerde yaşayan halkların yüz rengi gibi onların yerleştikleri coğrafi yerleri de bildirdiği fikrine katılmaktadır (*Baskakov,1964:92*). A. Kononov da bu mesele hakkında kendi fikrini söyleyip, sözlüklerde "kırığ" teriminin kızıl manasının olmadığını belirtilip, aşağıdaki sonuca ulaşmıştır: Kırgın-Kırat-Kırgız isimlerinin kökü kır-kızıl manasındadır o, Çin kitaplarındaki Hagas, Hyagas (eski Kırgızlar) ülkesinin halkı uzun boylu, sarı saçlı, kızılımsı yüzlü ve gözleri mavi şeklindeki bilgileri kabul etmektedir (*Kononov,1970:17,20*).

Bu nedenle yukarıdaki bilgilerin aslında K. Petrov'un "Kırgız" etnik ismiyle ilgili yerin ve orada yaşayan insanların kızıl yüz rengiyle ilişki kurması fikrinin ilmi temelinin olmadığını söylemek mümkündür.

L. Kızlasov, bu mesele hakkında önceden bilinen Çin, Arap, Fars ve başka kaynakların temelinde yapılan varsayımı sunmaktadır. O, Çin kitaplarında yazılan Kırgız adının harflerini iki gruba böler. Onun fikrine göre Hyagas, Hagas, Syatszyası, Hegesı, Tsztzyası, Hyahya, Hehe transkripleri Hakas halkının ondan sonra Gyanhun (Tszyangun) Tsilitsisi (gırgıs), Helitsı (Hergıs veya Hirgis) Tsiergaysı (Kırgais) ve Kıertsısın Kırgız halkının etnik ismi olduğu hesaplanmaktadır. L. Kızlasov'un fikrine göre Yenisey Kırgızları, Gyangunlar, Türk dili içine giren küçük bir grubu oluştururlar. Onlar, VI-VII. yüzyıllarda da az sayıda olup sadece Hakasların hanedanının bir kabilesi oldular. VI. yüzyıldan başlayıp Minusinsk çevresinde yaşayan kabileler, Hakas adıyla bilinmeye başladı. Bu dönemlerde (VI-VII.yy.) "Kırgız etnik ismi siyasi bir anlam ifade edip bundan dolayı "Hakas" terimi Sayan-Altay bölgesindeki halkların genel adı oldu. Bundan başka L. Kızlasov, VI-VII. yüzyıllardaki Yenisey Kırgızlarının Kağanlığı'nı Hakas ülkesi diye adlandırılmasını teklif etti (*Kızlasov,1968:No.4*).

Fakat onun bu fikri temelsiz çıktı. S. E. Yahantov, Çin dilinin tarihi fonetiğine dayanarak “Hyagas”ın, Kırgız sözünün transkribi olduğunu, hiçbir zaman “Hakas” biçiminde okunamayacağını ispatladı (*Yahantov,1970:No.2*).

Bu satırların yazarı ve N. Serdobov da L. Kızlasov’un Kırgız ve Hakas etnik isimleri hakkındaki fikrinin ilmi dayanağının olmadığı konusunda birleşmektedirler (*Karayev,1972;Serdovov,1971:No.4*).

L. Kızlasov’un yukarıdaki düşüncelerini Çin kitaplarından başka Doğu dillerindeki kaynaklar da aydınlatmamaktadır. Orhun-Yenisey, Türk kitabelerinde Güney Sibirya ve Orta Asya’da yaşayan Türgeşler, Karluklar, Kırgızlar, Uygurlar, Çik ve Basmillar hakkında bilgi vardır. Fakat “Hakas” etnik ismine hiçbir yerde rastlanmaz. Eğer onlar, Yenisey bölgesinde bağımsız bir halk olup IX-XII. yüzyıllarda Orta Asya’da güçlü bir devlet kursaydı, nasıl olurda kendileri hakkında birkaç satır Orhun-Yenisey kitabelerinde yazılmazdı? Demek ki, VI.XII. asırlarda Hakas adlı halk, Minusin çevresinde yaşamadı. “Hakas” etnik ismine orta asırlarda Arap,Fars ve Türk dillerinde yazılan eserlerde de rastlanmamaktadır. L. Kızlasov da, IX-XV. yüzyıllarda yaşayan İbn Hurdadbih, El-İstahri, İbn Havkal, Ebu Dulaf, Gardizî, El-Marvazî, Reşidüddin ve başkalarının Kırgızlar hakkındaki bilgileri dosdoğru çevirip onları Hakaslarla ilgili eserlerle eş görmektedir. XVI-XVIII. yüzyıllardaki Rus arşivlerinde de Yenisey Kırgızları hakkında çok zengin bilgiler bulunmaktadır. Onların içinde “Hakaslar” hakkında hiç bilgi yoktur. XVIII. yüzyılın başlangıcında Cungar baskıncıları Yenisey Kırgızlarının asıl kütlesini Güney-doğu tarafına doğru göçe mecbur ettiler. Onların yerinde kalan halkları Sibir, Rus Kazakları, Abakan ve Minusin Tatarları diye adlandırdılar. 1920 yılından başlayıp yerli aydınların ileri sürdüğüne göre Minusin çevresinde yaşayan halklara Kırgız etnik ismine Çin yazısının transkribinde “Hakas” (“Hagas”) denilmiştir.

Açıkça söylemek gerekirse, L. Kızlasov’un hipotezinin etkisi altında ve partinin Kırgızistan Merkez Komitesi’nin çabası ile 1960 yılının ikinci yarısından başlayarak Kırgız halkının birliğini ve onların IX-X. yüzyıllardaki tarihini araştırma, öğrenme yasak edildi. Hatta ünlü tarihçiler, edebiyatçılar (Mesela: S. Abramzon, T. Sıdıkbekov) hakarete uğradılar. Bu totaliter tutumu Kırgız İlimler Akademisi’nin idarecileri, tarihçileri de desteklediler. Onlar, Yenisey Kırgızlarının IX-X. yüzyıllarda güçlü bir devlet kurmasını şüpheyle karşıladılar.

Yenisey ile Tiyanşan Kırgızlarının etnik ilişkilerini yok sayıp, milletimizin binlerce yıllık tarihini silip attılar. İşte bununla ilgili olarak SSCB Tarihi’nin birinci cildinde (1984) “Yenisey Kırgızlarının IX-X. yüzyıllardaki Kağanlığı’na ayrılan bölüm çıkarılıp atıldı. Onun yerine Yenisey Kırgızları, Hakas halkının kökü diye yazıldı. Sonraki yıllarda farklı görüşler ifade edilmedi. Kırgızistan Cumhuriyeti kurulduktan sonra bu husus ele alınıp değerlendirilmektedir.

KIRGIZ HALKININ ORTAYA ÇIKIŞI İLE İLGİLİ EFSANELER VE TARİHİ BİLGİLER

Türk halklarının tarih sahnesine çıkışı hakkında birkaç efsane vardır. Bu efsanelerin içinde gerçek payı olanlar var, birine kısaca değinelim: Çin tarihçisi V. yüzyılın 40. yıllarında Orta Asya'daki Juan-Juanlara boyun eğmek zorunda kalan Güney Altaylı Türklerin eski zamanların bir döneminde Hunların kuzey tarafında yaşayan So adlı kabileden yayıldığını bildirmektedir. Efsaneye göre Altay Türkleri yetmiş bir akrabadan oluşup onların en büyüğü Nişudu adlı kurttan doğmuştur. Nişudu yağmur yağdırıp, rüzgar çağıran ulu bir kişidir. Nişudu'nun hanımının biri yazın diğeri de kışın kızlarıdır. Nişudu'nun yazın kızı adlı hanımdan dört oğlu olup birisi kuğuya (Lebed) dönüşmüştür. İkinci oğlu Tsigu Apu'yla Gyan nehirlerinin ortasındaki bölgeyi, üçüncüsü Çu-si suyu boyunu, dördüncüsü Bası Çu-si-şi dağlarının etrafını mekan tutmuştur. Bu dört kardeşin en büyüğü Nodulu sıcaklığı çağıran ulu bir kişidir. N. Aristov bu hayallerle süslenen efsaneyi şöyle yorumlamaktadır: So kabilesinin etnik ismi Altay dağlarının kuzey eteklerindeki Biy nehrinin boyunda yaşayan halkların arasında rastlanmaktadır. Lebed (Kuğu) Biy Nehrinin döküldüğü yer. Bu nehrin iki tarafında yaşayan halkların şimdi de Lebedinliler, Kuğu kişiler diye adlandırılması boşuna değildir. Nişudu'nun üçüncü ve dördüncü oğlunun sahip olduğu yerlerin (Çu-si, Bası,Çu-si-şi) Dağlık Altay'daki Çuya (onların toponomisinin benzerliğine bakınız) nehrinin eteklerinde yerleştirilmesi mümkündür. İşte bu Nişudu'nun ikinci oğlu Tsi-gu'nun sahip olduğu bölgedeki Apu Irmağının şimdiki Abakan, Gyan-Kem suları olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. "Tsi-gu" adının bulunduğu on civarında eski Çin yazılarının içinden "Kırgız" etnik isminin fonetik değişikliklerden sadece biri olduğunu hatırlatalım. Nodulu (Nodulu-Şad, Asyan-Şad) dediğimiz tarihi kişidir. Bu, Altay Göktürklerinin Aşina hanedanının kurucusudur. Onun torunları, öz kardeşler Bumin ve İstemi 552 yılında Juan-juanların devletini ortadan kaldırıp Türk Kağanlığı'nın temelini attılar (*Aristov,1986:278,279*).

Bu nedenle yukarıdaki efsane, Altay Göktürkleri ile eski Kırgızların etnogenez ilişkileri olduğunu ispat etmektedir. Bunlardan birincisi; Türk, Karluk, Uygur ve Yenisey Kırgız Kağanlığının içinde komşu olarak yaşayıp etnik, sosyal ekonomik ve siyasi bakımdan doğrudan ilişkilidir. Bunun için Altay (Gök) Türkleri ile Kırgızların etnik kuruluşlarında boy ve kabilelerin benzer adlarına çok rastlanmaktadır. Şimdi bu mesele hakkındaki tarihi kaynaklardaki bilgileri verelim:

İzvleçeniya iz Soçineniya Gardizi (XI.yy.) "Zeyn'ül-ahbar" –V. V Bartold Soç, T. VIII. M.,1973 46 s.

(Metin): Kırgızların kendi beylerinin hakimiyeti önünde birleşmesinin (bir araya gelmesinin) sebebi aşağıdaki gibidir: O beyin aslı Slav'dır ve Slavların beylerinden biridir; onun Slavyan ülkesinde yaşadığı dönemde, oraya Rum elinden¹ elçi gelir; (derebeyi) gelen elçiyi öldürür. (Onu) öldürmesinin sebebi Rumların Noydu'nun oğlu Simden, Slavyanlarında Yafes'den çoğalıp yayılmasıdır.

Rumların adı Sag köpek sözüyle ilgilidir. Çünkü onlar köpeğin sütü ile beslenmişlerdir. Bu işin esası şöyledir: (Yafet)Yafes için karıncanın yumurtasını alıp geldiğinde, karınca (Yafet) Yafes'in çocuğunun rahat görmemesi için Allah'a yalvarır. (Yafet) Yafes'in çocuğu doğduğunda ona Emka² adı verilir, onun iki gözü kördür. O zamanlarda köpekler dört gözlüdür. Yafes'in bir köpeği olur. O bir yavru doğurur. Yafes bu köpeği öldürüp atar. Yafes'in çocuğu kör olduğu için dört yıl boyunca köpeğin kulağından tutup onun sütünü emer. Köpek ikinci yavrusunu doğduğunda Yafes'in çocuğunu atıp ondan kurtulmak için Tanrı'ya yalvarıp ona şükürünü bildirir. Ertesi gün bu köpeğin iki gözü kör olan çocuğa geçer, iki gözü de kendinde kalır. Onlar yine köpeğin burnunda kalır, bu sebepten onlar, Saklablar (Slavyanlar) diye adlandırılır. Bu sebeple tartışmanın devam etmesi sırasında elçiyi öldürür, bununla ilgili olarak Slavyanların ülkesine gitmeye mecbur kalır. O, Slavyanlardan kaçıp Hazarlara³ gelir. Hazarların Hakanı öldükten sonra ona iyi muamele yapılır. İşte bu tahta oturan yeni Hakan diğer gelen beye kötü davranır. Bu oradan da kaçıp Başcurt'a (Başkurt-Başkırt) gelir⁴. Bu Başcurt, Hazar derebeylerinden biri olup Hazar ve Kimeklerin⁵ hakimiyeti altında iki bin atlı askeri ile yaşamaktadır. Hazar Hakanı, Başcurt'a adam gönderip yabancı Slavyanları kovmayı talep eder, Başcurt bu konu hakkında onunla söyleşir, ondan sonra Slavyan kendisi ile akraba olur. Yolda gelirken Kimak ile Dokuzoğuzların⁶ topraklarının ortasındaki bir yerde durur. Dokuzoğuzların hanı kendi kabileleri ile kavga çıkarıp onlara çok öfkelenir. Onların bir bölümünü öldürtür, kalanları kaçıp birer ikişer Slavyan'a gelmeye başlarlar. O, hepsini kabul edip onlara yakınlık gösterir, bu nedenle onların sayısı çoğalır. Başcurt'a adam gönderip onunla dostluk ilişkileri kurar, bunun neticesinde kendisi de güçlenir. Bundan sonra Slavyan,

¹ Rum, orta asırlardaki Bizans İmparatorluğu

² Yafes'in çocuğunun adı Emka, Türk dillerinde emici manasına gelir. Demek ki, Gerdizi bu efsaneyi Türk halklarından aldı.

³ Hazarlar, Türk boyudur. Onlar VII-X. yüzyıllarda Doğu Avrupa'nın güney kısımlarında kendi hakanlıklarını kurdular.

⁴ Başcurt, Başkırtlar Türk boyudur. Ural ile Volga'nın ortasındaki topraklarda konar-göçer olarak yaşadılar. Bu metinde Başcurt derebeyinin adıdır.

⁵ Kimaklar, Türk boyudur. VIII-X. yüzyıllarda Doğu Kazakistan'da yaşadılar.

⁶ Dokuzoğuzlar (Dokuzguz) Türk boyudur. Tarihçiler onları dokuz kabileden oluşan Uygurlar olarak tahmin etmektedir.

Guzlara⁷ saldırır, çoğunu öldürür ve esir alır. O yağmalar yaparak, esir aldığı kişileri köle olarak satarak çok para kazanır. Kendi çevresinde çoğalan kabilelere o, Kırgız adını verir. Slavyanlar bu kişiyi duyunca, çoğu kendi aileleri ve mülkleri ile ona gelirler, başka kabilelerle karışıp onlarla akrabalık ilişkileri kurup yeni bir halk oluştururlar. Kırgızların, Slavyanlardan çıkışının işareti onların dış görünüşlerinden, bir başka deyişle kızıl saçlarından ve ak benizlerinden bilinir⁸.

Mokeyev A. M., “Nasab-Name” Abdar Rahima⁹ Kak İstoçnik po İstorii Kirgizskovo Naroda i Genelologii Kokandskih Praviteley.-İz istorii Sredney Azii i Vostoçnovo Turkestana, XV-XIX kk., Taşkent, 1987.

176 (Metin): Oğuz Han’ın Kırgız Han adlı torunu olur. Kırgızların hepsi onun neslidir. Oğuz Han, Allahu Teala’nın buyruğu ile Müslüman olarak doğup uzun yıllar devlet yönetip İslam dinini kendi ülkesinde yayar. Oğuzhan’ın eşinden Künhan, Ayhan, Yıldızhan, Gökhan, Dağhan ve Deniz Han adlı altı oğlu olur. Bu oğulların her birinin dört oğlu olur. Dağhan’ın çocukları: Kırgızhan, Salar, Eymür ve Alayuntlu (Alaboyunglu’dur)dur.

177. Kırgızların genolojisi aşağıdaki gibidir: Nuh Peygamber, onun oğlu Yafes, onun oğlu Türk Han, onun oğlu Tutuk Han, onun oğlu Dibakuy Han, onun oğlu Güyük Han, onun oğlu Alan Han, onun oğlu Moğol Han, onun oğlu Kara Han, onun oğlu Oğuz Han, onun oğlu Dağ Han, onun oğlu Kırgız Han.

Rodoslovnoye Drevo Türkov. Soçineniye Abu-l Gazi Hivinskovo Hana (Perev. i Predis. G.S. Sablukova)-Kazan 1914. Kırgız ve Kemkemçüt¹⁰ nesilleri hakkında.

38 (Metin): Oğuz Han’ın Kırgız adlı torunu vardır. Ondan Kırgız nesli çoğalmıştır. Fakat zamanımızda onun neslinden insanlar çok azdır. Moğollar ve başka kabileler Kırgızların bir çoğunu yok edip topraklarına saldırıp onların yerinde yaşayarak Kırgızların adını aldılar. Fakat onlar kendilerinin hangi boydan olduklarını bilirler¹¹.

⁷ Guz’lar (Oğuzlar) Türk boyudur. IX-X. yüzyıllarda Sır-Derya’nın aşağı akışında, Aral Gölü’nün batı ve kuzey batı tarafında Volga Irmağına kadar ki kısımda göçebe olarak yaşadılar.

⁸ Çince eserlerdeki bilgilere göre Kırgızlar uzun boylu, sarı saçlı, kızıl yüzlü ve mavi gözlü olarak tanıtılmaktadır.// N. Ya. Biçurin-Sobr. Svedeniy.-T.1.-s.443

⁹ Yazar eserini Hudayar Han’ın görevlendirmesiyle 1855 yılında yazmıştır. Yazar, yukarıda adı geçen Kırgız Han’ın Şeceresini Reşidüddin ve Ebul Gazi’nin kitabından almıştır.

¹⁰ Kemjut (Kemcut) bölgenin adıdır (şimdiki Tuva’dır). Bu bölgenin içinden Büyük Yenisey (Biy-Hem) ve Küçük Yenisey (Ka-Hem) ırmakları akmaktadır.

¹¹ Ebul Gazi (XVII.yy) bu bilgileri Raşid ad-din (XIII.yy.) ve Muhammed Haydari’nin (XVI.yy) kitaplarından almıştır. XIV. yüzyılın ortalarında Orta Asya’nın doğu kısmında Yedi-su, Cungarya ve Doğu Türkistan bölgesinde Moğolistan Devleti kurulmuştur. Bu devletin topraklarında çok sayıda Türk ve Türkleşen Moğol boyları yaşamıştır. XV. yüzyılın ikinci yarısında Moğolistan Devleti’nin topraklarında Kırgız Devleti kurulmuştur. Kırgız devlet birliğine Moğolistan’daki Türk-Moğol boy ve kabileleri katılmışlardır. Bundan dolayı Ebul Gazi, Moğollar ve başka boylar, Kırgızların adını aldı diye yazmıştır.

Vinnikov Y. R., Rodo-plemennoy Sostav i Rasseleniye Kirgizov Yujnoy Kirgizii¹², -TKAEE T.1, M., 1956.

140 (Metin): Hanın konağı halkı çok olan Peşaver (Pşevir)¹³ Şehri'nde Ulu Şah Mansur¹⁴ ve onun öz kız kardeşi Anal yaşamakta ve namaz kılmaktadırlar (ibadet etmektedirler). Günlerin birinde Şah Mansur'a kız kardeşinin karanlık basarken evden çıkıp gitmesi hakkında dedikodu ederler. Şah Mansur kız kardeşinin ardından takip eder, o geçte karanlık basarken evden çıkıp Peşaver'in yakınlarındaki bir mağaraya girer ve oradaki Şair Şah'ın adamlarının eğlencesine katılır. Mollalar, Şah Mansur ve onun kız kardeşinin mağarada olmasını Allah'ın vasiyetlerini bozan insanlardan diye yorup, Şah Mansur ve onun kız kardeşini öldürmeye karar verirler. Hanın kabul etmesiyle Şah Mansur ve Anal boğularak öldürülür. Şah Mansur ölmeden önce "Anal hak menam hak" ("Analhak, ben de hakım") diye söyler. Şah Mansur öldükten sonra da yukarıdaki sözü söyler. Bundan dolayı ölenlerin vücudunu yakıp onun külünü suya fırlatıp atarlar. Bu suyun akışı, Han'ın kızı kırk arkadaşıyla her zaman gezdiği bahçe yolundan geçerdi. Kızlar suda kül ile köpüğü görürler ve ondan "Anal ak, men da akımın" (Enel Hâk ben de Hakım) denen sözü duyarlar. Buna ilgi gösteren her bir kız ayak parmaklarını sudaki köpüğe değdirir. Bir süre geçtikten sonra kırk kız hamile olur. Bunu duyan han öfkelenip onları hanlık sarayından kovar. Saraydan çıkar çıkmaz otuz kız sağ tarafa dönüp dağa yönelir. On kız da sol tarafa dönüp çiftçilik için ovaya yönelirler. Kırk kızın hepsi de erkek çocuk doğurur; otuz kızın nesli "otuz oğul"¹⁵ diye adlandırılıp sağ, on kızın nesli de "on oğul" diye adlandırılıp sol kanada girerler.

Mokeyev A. M., Noviy İstoçnik Po Genelogii Kirgizkovo Naroda. – İstoçnikovedeniye i Tekstologiya Srednevekovovo Blijnevo i Srednevo Vostoko, M, 1983.

Yazar, bu makalesinde "Şecere-i Neseb Nameyi ilatiya" ("Geneloloji ile göçmen kabilelerin ortaya çıkışı" adlı el yazması eseri inceliyor¹⁶.

¹² Bu makaledeki Kırgızların "kırk kız" dan çıktığı yönündeki efsaneyi M. Venyukov (1861) ve V. Nalivkin (1886) yayınlamışlardır. Bu yazarların metinlerinin muhtevası 1950 yılında Y. Vinnikov'un çoğaltıp yayınladığı efsanelerden farklı değildir.

¹³ Pakistan'daki Peşaver şehri.

¹⁴ Şah Mansur'a, Şeyh Mansur Hallac denen adla Kırgızların ilk atası olarak Baygazi Batır'ın şeceresinde de rastlanmaktadır (Bilgi için aşağıda A. Mokeyev'in tablosuna bakınız).

¹⁵ Talas eteklerinde dört taşa yazılmış olan Orhun-Yenisey Türk kitabelerinde "otuz-oğlan" ("otuz uul") denen söze rastlanmaktadır. XV. yüzyıldaki "Şecere-i al atrak" ("Türk Şeceresi") adlı eserde Kırgızların, kırk Moğol kızından, otuz oğulun onların otuz oğlundan türediği yolunda bilgiler vardır. Seyfeddin Ahsikendi'nin kitabında da otuz oğul ve onun oğulları hakkında bilgiler verilmiştir.

¹⁶ Bu el yazması, 1970 yılının sonunda Baygazi'nin torununun torunu Esengulov'dan alınmıştır. Bu el yazması, Kırgız İlimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü El Yazmaları Bölümü'nde No:88'de bulunmaktadır.

Gerçekte orada Türk boylarının genolojisi değil, Isık-Göl civarında yaşayan Baygazi adlı kişinin soyu (ilk atası) hakkında aşağıdaki tabloda bilgi verilmiştir.

146 (Metin): Hazreti Ukkaş'ın söylediğine göre Şeyh Mansur Hallac'ın¹⁷ oğlu Raşid al-hakk, onun oğlu Mürşid al-hakk, onun oğlu Arşid al-hak, onun oğlu Gaz ad-din-biy (beğ, bi, biy), onun oğlu Amad ad-din-biy, onun oğlu Mansur ad-din-biy, onun oğlu Seyid-ad-din-biy, onun oğlu Seyid Ali biy, onun oğlu Muzaddin biy, onun oğlu Dolan biy, onun oğlu Arslan biy, onun oğlu Kalpak biy, onun oğlu Türkman biy, onun oğlu Ormon biy, onun oğlu Bozlan biy, onun oğlu Satike biy, onun oğlu Karatay biy, onun oğlu Karakozu biy, onun oğlu Telkozu biy, onun oğlu Şergazi biy, onun oğlu Mirzakmat biy, onun oğlu Rahman biy, onun oğlu Galfur biy, onun oğlu Kabilan biy, onun oğlu Boz Ulan biy, onun oğlu Ak Oğlan biy, onun oğlu Tagay biy, onun oğlu Kıljır biy, onun oğlu Doolos biy, onun oğlu Manap biy, onun oğlu Sootay biy, onun oğlu Sarıseyit biy, onun oğlu Üçüke biy, onun oğlu Mamatkul biy, onun oğlu Bolot biy, onun oğlu Esengul batır, onun oğlu Niyazbek batır, onun oğlu Şuban batır, onun oğlu Mukase batır, onun oğlu Baygazi batır¹⁸.

Kırgızların ortaya çıkışı hakkında en iyi bilinen efsanelerden biri, onların ilk atasının Sagım-Han olduğudur.

N. İ. Grodekov., Kirgizi i Karakirgizi Sır-Darinskoy Oblasti. –1. Taşkent, 1889.

4 (Metin): Karakırgızların¹⁹ atası Sagım'dan çıkmıştır. O, Kırgızlara hakim olup bir Kırgız kıızıyla evlenmiş, ondan sadece kızı olmuştur. Babası, ona kırk kız bakıcısı kız vermiştir. Onlar suda akıp giden köpüğü görürler, ondan “ sen de ak, ben de akım” denen sözü duyarlar. Bu köpükleri ilgi çekici gören güzel kızlar ayak parmaklarını köpüğe değdirip yalarlar, biraz zaman geçtikten sonra hepsi hamile kalırlar. Onları öldürmeyi istemeyen Han Sagım hepsini büyük dağa kovar. Böylece dağda canını koruyan kızlar, kırk oğul kırk kız doğurur. Onlar büyüyüp birbirleriyle evlenirler. Onların oluşturduğu halk Kırgız (kırk kız) diye adlandırılır. Karakırgızlar dağda, bu Kırgızlar da nehir boylarında yaşayıp kalmıştır. Bir süre geçtikten sonra Karakırgızların bir bölümünün şöhreti dört tarafa yayılır, kabileleri oluştururlar, kalanları dağılıp yok olup giderler. (Karakırgızların ilk atasının biri Sağ, ikincisi Sol²⁰ diye adlandırılır). Birincisi hanın kızından, ikincisi vezirin

¹⁷Şeyh Mansur Hallac, 922 yılında Bağdat'ta “Ben hakım” (“adaletim, diğer bir deyişle “Ben Allah'ım” dediği için asılmıştır.

¹⁸ A. Esengulov'un söylediğine göre Baygazi Batır, 1898 yılında ölmüştür. Eğer onun her atasının yaşını 25 yıldan hesap edersek Baygazi'nin kırkıncı atası Şeyh Mansur Hallac, X. yüzyılın birinci yarısında, Tagay Biy'de XV. yüzyılda yaşamıştır.

¹⁹ Kırgızlar kendilerini Karakırgızlar diye adlandırmadılar. Bu terim, Orta Asya'ya Rus istilacıları geldikten sonra ortaya çıkmıştır.

²⁰ Kırgızların sağ ve sol kanada bölünmesi hakkında ilk bilgilere Seyfeddin'in (XV-XVI.yy) eserinde rastlanmaktadır. Bununla ilgili olarak aşağıdaki bilgilere bakınız.

kızından doğar. Bu ikisinden Kırgızların kabileleri oluşmuştur²¹.

V. Radlof., Zametki o Kirgizah. Curnal Aziatik, Ser. 6. T.II, 1863 (Fransızca)'ya göre

310 (Metin): Bir han'ın kızı olur, o kırk kızcağız ile uzak yerlere kadar gezer. Günlerin birinde gezip geri dönünce köylerini yerinde bulamaz, sadece anne-babasının evleri kalmıştır. İnsanlar ve malların hiçbiri yoktur, onları düşmanlar sürüp götürmüştür. Kızlar çevreyi gezip görüp sadece kırmızı bir tazıyı bulurlar. Bir yıl sonra onların sayısı iki kat çoğalır. Kırk kızın soyu kendilerini Kırgız diye adlandırır²².

A. Dibayev., Skazki, Legendı, Predaniya i Drugie Etnografiçeskie i Folklorne Oçerki. –Taşkent, 1897. Karakırgızların çıkışı hakkındaki efsane.

8. (Metin): Hazreti Adem ile Havva bir araya geldikten sonra, Havva her yıl bir kız ile bir oğul doğurur²³. Havva'nın birinci oğlunun adı Kabil'dir; ikinci yılda Havva bir oğul ve bir kız doğurur. Havva'nın bu sefer doğan oğlu Habil²⁴ adını alır. Çok zaman geçtikten sonra Kabil ile Habil büyürler. Günlerden bir gün ava giderler. Av yaparken Kabil, Habil'e "Eğer biz evlenirsek ben güzeliyle evleneceğim" der. O zaman Habil: "Yok kardeşim bizi yaratan Allah her birimizin kendimizin dengini almamızı buyurmuştur" diye cevap verir. Burada söylenilen şey Kabil ile doğan kız çirkin, Habil ile doğan kız da çok güzeldir. İkisi kızlar için kavga edip, Kabil, Habil'i taşla vurup öldürür. Fakat Kabil, Habil'in öldüğünü bilmez, onu on gün boyu ovada sürükler. Sonunda gücü kuvveti kalmaz, bir taşın üzerine oturur. İşte bu vakit gökten iki karga uçup gelip birbirini galamaya başlar. Onlardan biri diğerini galamayarak öldürür, sağ kalanı bir çukur kazıp diğerini gömer. Kargalardan örnek alan Kabil, Habil'in öldüğüne inandıktan sonra toprağı kazıp Habil'i gömer. Evine doğru gider.

Hazreti Adem, Kabil geldikten sonra Habil'i sorar. Kabil şüphe uyandırmadan Habil'in öldüğünü onu gömüp geldiğini söyler. Hz. Adem, Kabil'in Habil'i öldürdüğünü sezip onunla kavga edip dövüp yukarıdaki iki kızı da ona verip kovar. Kabil dağa gidip yırtıcı hayvanları avlayarak hayatını sürdürür.

Bu suretle Karakırgızlar, Kabil'den gelmiştir, o zamandan beri onlar dağda yaşayıp kalmışlardır²⁵.

²¹ Bu efsanenin kısaca başka bir biçimini İ. İ. Geyer (Türkistan, Taşkent, 1909)'de yayınlamıştır.

²² Bu efsaneyi, G. N. Potanin (Vastoçnie Motivi v Srednevekovom Evropeyskom Epose.-M., 1889.) kısaltıp yayınlamıştır.

²³ Efsaneye göre Havva yetmiş iki çocuk doğurur, onlardan biri oğul biri kızmış.

²⁴ Seyfeddin'e göre Kabil'in adı Kuu (Kuğu) Oğul, Abil'in adı Ak Oğul (aşağıya bakınız).

²⁵ Habil ve Kabil hakkında başka bilgiler de var(bakınız):G. N. Potanin (Vastoçnie Motivi... -s.28; Ç. Valihanov.-Soç.,T.2., 1985,-s.40.

İzleçeniya iz “Macmu’at ü’t-Tevarih” Seyffeddin Ahsikendî,²⁶ perv. vved. i komm. V.A. Romodika.- Materialı fonda rukopisey İns. lit. i iskusstva. NAN RK, inv No: 5254.

78 (Metin): Ak Oğul ve Kuğu Oğul’un kökü²⁷. Ak Oğul İbn (oğul) , Boz Oğlan ibn, Koktemiş ibn, Dolon ibn, Dambur ibn, Gazi biy ibn, Sara biy ibn, Sangin-biy ibn, Kafıang biy ibn, Şukur biy ibn, Marı biy ibn, Temin biy ibn, Aslan –biy ibn, Temiş biy ibn, Sahfur biy ibn, Kuli biy ibn, Arslan biy ibn, Guzhan ibn, Larhan ibn, Ana-l-hakk²⁸.

Metin : Bundan sonra Ak Oğul, iki oğlu Otuz Oğul ve Salvasbek Bolgaçi²⁹ ile (Seyid Mir Celil’le)³⁰ anlaşıp onun kendilerine rehberlik yapması hususunda anlaşılır. Bulgaçi’nin oğulları: Boston³¹, Teyit³², Coo Kisek³³, Döölös³⁴, Hıdırşah, Kanglı³⁵, onun (Mir Calil’in) yolundan gittiler. Bundan sora Otuz Oğul’un oğulları: Adine³⁶, Mungkuş³⁷, Kara Bağış³⁸, Tagay³⁹, Seyid’i kendilerinin lideri

²⁶Yazar, Fergana’nın Şirkent Kışlağı’nda ikamet etmiştir. Bu eserini yazıp bitiremeden vefat etmiştir. Kitabı, oğlu Nooruz (veya Nur) Muhammed 1550-1565 yılları içinde tamamlamıştır.

²⁷“Macmu at-Tavarih”deki bilgilere göre Kırgızların asıl boyları birbiriyle akrabadırlar. Ak Oğul (Ak uul) ve Kuğu Oğul’dan (Kuu uul) türemiştir. Onların oğulları ile Kalmaklara ve Timur’a karşı savaşa katılmıştır. Ak Oğul’un yaşadığı yer Koçkor, Kuğu Oğul’un ki Osto Han’mış.

²⁸Böyle şecerelere çok rastlanmaktadır. Fakat onların metinleri birbiriyle çok az uygun gelmektedir.

²⁹Bundan başka yazıların hepsini sıralayalım. Bu metindeki insanlar, Kırgızların etnik sıralamasındaki boy ve kabilelerin ilk atası olarak gösterilmektedir. Bulgaçi-Bazı tarihçiler onları, Yenisey Kırgızlarının doğu tarafındaki Bargudcin-Tokum bölgesine yerleşen Moğol kabilesi Bulagaçinler ile ilişkilendirmektedir. XIV. asırda Bulgaçi boyu Cıldız etekleriyle Emil’in ortasında konar-göçer olarak yaşadı. Bulgaçilerin emirleri Moğolistan’daki siyasi işlere aktif olarak katıldılar. XVII. yüzyılda Bulgaçılar, Kırgız boyu olarak hatırlanmaktadır. Onların kalıntılarında Kırgız boylarının birleşmesinde (Bulgaçi-Nayman) denen isim ile Güney Kırgızistan’da rastlanmaktadır.

³⁰Mir Calil, Orta Asyalı tanınmış Şeyh Muhammed Kazvini’nin (1447-1516) zamanında yaşasa gerektir.

³¹Boston, 92 Türk boyunun tablosunda, şimdi de İçkiliklerin içinde bulunmaktadır. Tarihi kaynaklara göre onlar Karlukların bir kabilesidir.

³²Teyitlere, İçkiliklerin içinde rastlanmaktadır. Onlar, dokuz nesilden oluşmuştur.

³³Coo Kisek’e (Kesek) de İçkiliklerin içinde rastlanmaktadır. Onların adı, XVII. Doğu Türkistan’da da geçmektedir. Kara-kesek boyu, Doğu Kazakistan’da Arğınların arasında bulunmaktadır.

³⁴Döölös (Töölös), Güney Altaylıların Teles adı ile doğrudan doğruya benzerliği vardır. Kırgızların ilk atasının Tele topluluğuyla ilişkisi olduğunu Kırgızların içinde bulunan Töölös adı ortaya koymaktadır. Tele teriminin Gobi Çölü’nün Kuzey tarafında konar-göçer olarak yaşayan büyük gruplarla ilişkisi vardır. Onlar “Tokuz Oguz” (diğer bir deyişle “Tokuz uruu” adıyla bilinmektedir. Töölöslerin, XVII. yüzyıldaki Doğu Türkistan’da bulunan Kırgız boylarından biri olduğu sanılmaktadır.

³⁵Kangdı (Kanlı, Kanglı), Yedisu’nun Karadağ’ın ve Sır Derya’nın orta akışında eskiden yaşayan halk. Onların hakani Bekçik Tuğluk Timur’un tahtına sahip çıkmak için büyük işler yapmıştır. Başka zamanlar da onun adı ile Kanglı boyuda Bekçik diye de adlandırılmıştır.

³⁶Adinde (Adigine), Kırgızların sağ kanadının bir boyu. Adiginelerin içine Coru, Börü, Bargı, Kara Bağış ve Sart kabileleri girer.

³⁷Mungkuş (Munguş), Kırgızların sağ kanadının bir boyudur. Munguşların içine Cagalmay ve Koş tamga grupları girer.

olarak kabul ettiler ve onun yolundan gittiler. Kuğu Oğul kabileleri Basız⁴⁰, Lalım, Kuşçu⁴¹, Ay Baş Munduz⁴² Çong Bağış⁴³, Saruu⁴⁴, Suncek, Hitay⁴⁵ ile Seyid'le

³⁸ Kara Bağış (Bağış, Sarı Bağış, Çong Bağış) Kırgızların sağ kanadının temel boylarından biridir. N. Aristov, yaşadıkları dönemde onların Orta Moğolistan ve Sayan'ın kuzey tarafından Tiyanşan'a göçtüklerini ıleri sürmektedir. S. Abramzon'un seyahati sırasında günü sözünün Rossomaha olduğuna"susar" (derisi kıymetli bir hayvan) denen manayı verdiğine rastlamıştır. Bu adın çıkışı Sayan Altay bölgesi ile ilişkilidir. Rossomaha coğrafi şartlarla ilgili olarak Tiyanşan'da yaşamaz. "Manas" destanında eski Bulan sözüne rastlanmaktadır, onu K. Yudahin, Bağış, Bugu diye çevirmiştir. Sayan-Altay dillerinde de Bulan Bağış, Bugu'nun adıdır. L. Potanov, Çelkanlı bir şamandan "Er pağıç" denen sözü duymuştur. Bu söz Bağış kavim adının fonetiks el varyantıdır. V. Bartold, Çong Bağış teriminin Rusça'ya "Büyük los" diye çevirmiştir. Sonuç olarak diyebiliriz ki, yukarıdaki olaylar Kara Bağış ve başka kavimlerin ilk atasının Güney Sibiry a ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Onlara, 840 yıllarında Tiyanşan'a göçüp gelen Yenisey Kırgızlarının boy veya kabileleri demek mümkündür. Bu fikri, Kırgız halkının etnik birliğindeki Kara Bağış, Sarı Bağış, Çoñ Bağış ve Bağış kavimleri de sağlamlaştırmaktadır.

³⁹ Tagay, Kırgızların sağ kanadının büyük kollarından biridir. Tagay'ın birliğine Sarı Bağış, Bugu, Solto, Tınımseyit, Sayak, Çekir Sayak, Cediger, Çerik, Azık, Bağış, Monoldar, Barın, Suu Murun girmektedir. B. Soltonoyev'in yaşlılardan duyduğuna göre Tagay, Kırgızların 13-14. atasıdır diye yazmaktadır. Aynı yazar, o Ergeşe Han'a elçi olarak gitmiş, Ergeşe Han'ı Moğolların hanı Abd ar-Raşid'e benzetmektedir. Bu fikirde gerçeklik payı vardır. Kaşgar'da Moğol Devleti kurucusu Sultan Said Han'ın (Sultan Said Han, Moğolistan Devleti Hanı Ahmed'in oğularından biridir, onun öz kardeşi Sultan Halil, İli Nehri'nin eteklerinde Kırgızların padişahıdır) oğlu Raşid han, 1550 yıllarında Moğolistan'daki Kırgız ve Kazakları yağmalar. Burada Tagay'ı Muhammed Kırgız'a benzetmemiz mümkündür. Bu, Sultan Halil'den sonraki Kırgızların Kağanı olsa gerektir. Muhammed Kırgız, 1514 yılında Sultan Said Han'ın Kaşgarı savaşı sonucu aldığında ona büyük yardım etmiştir. O, 1517 yılında Sayram, Taşkent, Türkistan'ı yağmalayıp, Özbek hanzadesi Abdullah'ı esir aldı, fakat ona hümet gösterdi ve serbest bıraktı. Sultan Said Han, Muhammed Kırgız, Şeybaniler ile ona karşı gizli bir anlaşma yaptı diye düşünerek Yedisu'ya doğru yağma yapmak için askerleriyle gitti. Bunun sonucunda Muhammed Kırgız yakalanıp Kaşgar'a yetiştirilir, ama bir süre sonra salıverilir. Bundan sonra da o, 2-3 defa Kaşgar şehrinde esir alınır. Muhammed Kırgız son defa Sultan Said Han öldükten sonra (1533) onun mirasçısı oğlu Raşid Han Tarafından esaretten kurtarılır. Bu tarihi olaylar Tagay Biy'in Kaşgara elçi ya da Fergana'ya esir olarak varışı hakkındaki rivayetin temelini teşkil etmesi mümkündür. Bazı kişilerin şeceresine göre Muhammed Kırgız ile Tagay'ın yaşadığı dönem de aynıdır. (XVI. yüzyılın birinci yarısı) Mesela: Baysal-Baytık, Kanay-Tülberdi-Camansart-Koşay-Talkan-Çaa-Eşteş-Solto-Bogorston-Tagay (her bir kişinin yaşını 25-30 yıldan hesaplamak gerektir).

⁴⁰ Basız, Kırgız halkının sol kanadına giren boylardandır.

⁴¹ Kuşçu, (Lalım Kuşçu, Kutçu) Kırgızların sol kanadının bir boyudur. Onlar" Kukeldaş" (Emçekteş) denen adla bilinmektedir. S. Abramzon, Kuşçu'yu İli Nehri'nin doğu tarafındaki Nuşibiler (VIII.yy.) bölgesinde yaşayan Geşulara benzetmektedir. Kuşçular XVII. yüzyılın II. yarısında Kaşgar çevresinde Kırgızların bir boyu (Sokur Biy'in hakimiyetinde) olarak bilinmektedir.

⁴² Munduz (Ay Baş Munduz), Kırgızların sol kanadının bir boyudur. Onlara benzeyen Mundus adı Güney Altaylıların içinde de vardır. Bundan başka Kırgızların, Koçkor Munduz gruplarının adıyla uygun düşmektedir. Kırgızların kökenini iyi bilenler Munduzları eski boylardan biri olarak göstermektedir. Altaylı Teleütlerin soyu veya boyu olan Mundus eski ve geniş sahalara yayılan boylardan biridir. Bununla ilgili olarak S.Abramzon, Kırgız boyu Munduz'un ilk atasını Tele birliğine giren eski boylardan biri olarak gösterir.

⁴³ Çong Bağış (Balşoy los), Kırgız halkının sol kanadının bir boyudur. Çong Bağış'ın içinde Karlukların, Maçak ve Gilet kabileleri vardır. Bu nasılsa, bir dönemde Çoñ Bağışlar, Kırgızların etnik birliğinde orta asırlardaki boylarından biri fikrini oluşturmaktadır. Onlar, XVII. yüzyıldaki Kırgız boylarından biri olarak sanılmaktadır.

anlaşıp onların yolundan gittiler.

101 (Metin): Tagay Bahadır'ın altı çocuğu olur. Onları, Hz. Mir Calil Mavlana Azam'ın ayağına getirir. Tagay Bahadır ondan onlar için dua etmesini ister. Seyid, onları memnuniyetle kabul eder. Tagay Bahadır'ın çocukları Kulan'a⁴⁶, Gıljır'a, Boston'a, Kara Çur'a, Sayak'a ve Döölös'e dua eder; onlar altı kabile olarak kalır⁴⁷. Kulan'dan Yadgar⁴⁸, Gıljır'dan Bugu⁴⁹, Döölös'ten Sarı Bağış⁵⁰, Boston'dan Solto⁵¹, Kara Çur'dan Bağış⁵², Sayak'tan Sayak⁵³ kabileleri çıkar.

⁴⁴ Saruu, Kırgızların sağ kanadına girmektedir. Onların birliğinde Maçak boyu ve parça bölük Alakçin etnonimi var. Ebulgazi'nin verdiği bilgilere göre Alakçin şehri güney taraftadır, halkı rengarenk sağlam atları yetiştirdikleri için Alakçinler diye adlandırıldılar. Çin kaynaklarında Roma ile Kırgızların dış görünüşünün benzeştiğini onların birbiriyle savaşıp durduğu hakkında bilgiler bulunmaktadır. Çin dilinde "Boma" sözü "Ala at" manasındadır. Bu sebeple Alakçinler, Yenisey Kırgızlarının doğu komşusudur. Ayrıca, Tsze-gun'un (Yenisey Kırgızları) Eni Bugu, Sarı Bağış, Çerik, Mongollar, Azık ve Saruuların damgalarının benzerliğinin büyük ilmi manası vardır. Bu olay, adları geçen boyların Yenisey Kırgızları ile etnik ilişkisinin olduğunu ispatlamaktadır. Sonuç olarak söyleyecek olursak, yukarıdaki bilgiler Saruuların yok olduğunu belirtse de onların parçası olan Alakçin'in aslının Güney Sibirya ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

⁴⁵ Suncek Hıtay insan ismidir, fakat o Kıtay, Kara-Kıtay boyundan çıkmıştır. Bu halklardan hanı Gurhan Elyuy-Daşı olan bir bölümü 1120 yıllarında Mançurya'dan kısa bir sürede Emil eteklerine, ondan sonra da Güney Kırgızistan'a göçüp gelmiştir. "Macmu'atü't-Tevarih" te Karakıtayların Gurhanı, Kalmaklar ile birlikte Kırgızların sağ, sol kanatları ve Orta Asya'nın yerli halkı ile savaşır. Bu olaylar, Karakıtayların Gurhanı 1130 yılları önce doğu, ondan sonra Batı Karahanlı Devleti'ni yendiği dönemdeki tarihi olaylar göz kamaştırılmaktadır. Suncek'in Kara Kıtayların idarecisi olması mümkündür. Kırgızların sol kanadında Gurhan Elyuy-daşı'nın arkasında gelen Kara Kıtay boyunun kalıntısı vardır. Açıkçası, Ak oğul ve Kuğu Oğul'un oğulları Mir Halil'in duası ile boylara dönüşüp Kamar ad-Din, Maral, Tonci, Çerkas ve Kalşa'nın reis olduğu Kalmaklara karşı savaşlara aktif olarak katıldılar. Aslında yukarıdaki boylar XVI. yüzyıldaki Kırgız halkının etnik birliğine giren etnonimlerin adlarıdır. Seyfeddin ve onun oğlu Seyid Mir Halil'i yüceltmek için onun duası ile Ak Oğul ve Kuğu Oğul'un oğullarını boylara ayırıp gönderir.

⁴⁶ 103. sayfada Kulan'ın yerine Koylon yazılmıştır."Mecmu'atü't-Tevarih" in başka sayfalarında Kulan yer adı olarak geçmektedir.

⁴⁷ Tagay'ın altı oğlu Kırgızların altı boyunun ilk atasıdır.

⁴⁸ Yadgar (Cediger) eski boylardan biridir.

⁴⁹ Bugu, sağ kanadın büyük boylarındandır. Onların etnonimi eski Tele Türk birliğindeki Pu-gu, boyuna benzetilmektedir. Bugu terimi Bugu'nun veya Maral'ın dışının adıdır. Bugu, Sayan-Altay halklarının kutsal gördüğü totemidir. Efsaneye göre Bugu boyunun ilk anası Muyuzduu Hatun'dur. Bu ilk totemin tipi Sayan-Altay halklarının yorumlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Hakasların Çcel'den veya Kırgızların Bugu boyunun rüzgar etnoniminin kavim adına uygun gelmesi onların kavmi ilişkilerinin hangi seviyede olduğuna delildir.

⁵⁰ Sarı Bağış, Kırgızların sağ kanadının büyük boylarından biridir. Onların, Orta Asya kökenli oldukları hakkında yukarıda 11 numaralı dipnota bakınız.

⁵¹ Solto da, sağ kanadın büyük boylarından biridir. Onların efsanevi ilk atası, Manas Batır'ın kayınatası Eşte (Estek, Istyak)'tir.

⁵² Bağış, sağ kanadın asil boylarından biridir. Bağışların, Orta Asya'da ortaya çıkışı hakkında yukarıdaki 11 numaralı dipnota bakınız.

⁵³ Sayak, sağ kanadın büyük boyudur. S. Abramzon, Bugu, Sarı Bağış, Bağış, Kara Bağış, Çerik, Mongollar, Bargı, Sartlar, Börü, Sayak, Çekir Sayak, Azık, Cagalmay ve başka halkların oluşmasının

96 (Metin): Enge-törö⁵⁴'nün komutanı Ahmed Bek-Nazar) kendisi beş oğlu Ak Çuvak, Bay Çuvak, Divan Çerik, Molla Çerik, Kara Çerik⁵⁵ ile Mir Calil'in öğrencileri oldular.

Şimdi "Macmu'atü't Tavarih"ın herhangi bir sayfasında karşılaşılan ve 16. yüzyıla kadar Kırgız halk birliğine giren kabilelere bir göz atalım:

Kıpçaklar ilk defa VIII. yüzyılda Uygur Kağan'ı Moyun-çur'a ithaf edilen kitabelerde geçmektedir. O devirde Kıpçaklar, Sayan-Altay bölgesinde yaşamaktadır. XI-XIII. yüzyılda batı tarafına doğru Dunay'a kadar ki bölgelerde konar-göçer olarak yaşamaktaydılar. Kaşgarlı Mahmut onların bir bölümünü Talas civarında ve Kaşgar yakınlarında göstermektedir. "Mecmu'atü't-Tavarih" e göre Manas, Karkara civarında doğmuştur. Manas'ın kırk yiğidi de bu bölgedendir. Manas'ın babası Cakıp, büyük babası Karkara, Karkara civarında hakimiyet kurmuştur. İşte bu araştırmada Karakara'nın Kıpçakları, Ceten'in Kıpçakları denen terimlere rastlanmaktadır. Özellikle Seyid Mir Calil'in insanlardan ise Ak Timur Kıpçak, alını ak atlara bindiklerinden dolayı Yedi Kaşka denen yedi oğlu hatırlatılır. Ak Timur'un oğullarından bir Davleti Yar'a Kırgızların sağ ve sol kanadının kabilelerinin askerlerini alıp gelmesi için verdiği emir çok ilgi çekicidir. Seyfeddin'in (XVI.yy) verdiği bilgilere göre Kırgızların ordu komutanları "kaşka" diye adlandırılmıştır. Manas Destanı'nın sonraki varsayımlarında ve XVII. yüzyılda Yenisey Kırgızlarının ordu komutanları için bu terim kullanılmıştır. S. Abramzon'un fikrine göre "Yedi Kaşka" Kırgızların Solto kabilesinin küçük guruplarının genel adıdır.

Bu olaylar Yenisey ve Tiyan-Şan Kırgızlarının etnik ilişkilerini ve XV-XVI. yüzyıllarda Kıpçakların bir ölümünün Kırgızların bir kabilesi olduğunu göstermektedir.

Bahrinler (Baarin) hepsi Türkleşen Moğol kabilesidir. Bahrinler, Cengiz Han'ın savaşlar sonucu aldığı toprakları oğullarına bölüp verdikten sonra Çağatay

temelinde onları aynı kökten boylar olarak hesap etmesi yatmaktadır. Bu boyların çoğunun ortaya çıkışı Orta Asya ile ilişkilidir. Bu sıralamaya Sayakları da koymak mümkündür.

⁵⁴ Enge-Törö doğu kaynaklarındaki bilgilere göre Moğolistan'ın bir boyunun kağanıydı. O, 1389-1390 yıllarında Timur'a karşı savaşa katıldı. Onun tam adı Enge-Törö Bay Murad-Çerik diğer bir ifadeyle bu kişi Çerik boyundan çıkmıştır.

⁵⁵ Çerik, Sağ kanadın boyudur. Şimdi bu boyun temel birliğine Ak Çubak ve Bay Çubak ondan başka Molla Çerik ve Kara Çerik grupları girer. Yenisey Kırgızlarının (Tsze-gu) ve Çeriklerin Cagalmay damgalarının aynı olması ilmi açıdan büyük mana taşımaktadır. Çeriklerin kavim adının Çe-li biçimine eski dönemde rastlanır. Çerikler, III. yüzyılda da geçmektedir. Kaşgarlı Mahmut'un sözlüğünde Çerik sözü "asker" manasında verilmiştir. Bu bilgilerin ışığında Çerikler'i kuzey taraftaki halklarla ilk defa Yenisey Kırgızları ile etnik ilişkileri olduğunu söylemek mümkündür. "Mecmu'atü't-Tavarih"te, Enge-Törö'nün oğullarının boylara ayrılıp gitmesi hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Fakat, o Çerik boyunun reysidir. Diğer bir deyişle Çerikler, XVI. yüzyılda sosyal oluşumu tamamlamış bulunan Kırgızların etnik birliğinde gösterilir.

boyuna katılmışlardır. “Macmu’atü’t-Tavarih” deki bilgilere göre Bahrinler, Timur’a ve Kalmaklara karşı yapılan savaşlara aktif olarak katılmışlardır. Kırgızların etnik birliğinde hepsinin adı vardır.

Orta Asya halkları, Moğol sözünün yerine Mogul terimini kullanmıştır, bundan dolayı devletin adı olan tarihi ve coğrafi terim Moğolistan ortaya çıkmıştır. XIV. yüzyılın ortalarında Moğol boy ve kabilelerinin yerli halk tarafından Türkleştirilmesi süreci sona erer. “Macmu’atü’t-Tavarih” de Moğollar, Engetörö’nün kabile birliğinde Timur’a ve Kalmuklara karşı savaşlara katılmıştır. Mongollar, Kırgızlar içindeki büyük boylardan biridir.

Bu suretle, XVI. yüzyıla kadar oluşan Kırgızların etnik birliğindeki boylar hakkındaki ilk tarihi bilgilere “Mecmu’atü’t-Tavarih” te rastlanmaktadır.

KAYNAKLAR

- ABRAMZON S. M., K Semantike Kigizskih Etnonimov // **SAE**, No:3.
- ARİSTOV N. A., Zаметки об Eтническом Cоставе Tyурских Племен и Народностей и Cведеиия об Их Численности// **Jivaya Starina**.-Vıp.III-IV.-SPB., 1886, s. 278-279
- BANZAROV D., (1955), **Ob. Oyratah i Uygurah, Sobr. Soç.**, Moskova.
- BASKAKOV N. A., K Voprosu Proishojdeniya Etnonima “Kırgız” // **SE**. –No:2, 1964.
- CAMGERÇİNOV B., (1946), **İz Genologii Kırgizov // Belek Malovu**, Frunze.
- HASANOV A., Nekotorie Svedeniya Ob Obrazovanii Kırgizskoy Narodnosti // **Tr. Kırg. Gos. Uynt., Ser. İst. Nauk**, Vıp. X., 1967
- KARAYEV O., K Voprosu o Terminah “Kırgız” i “Hakas”// **Narodı Azii i Afriki**.-No:4, 1970, On je. Etşe raz o Terminah “Kırgız” i “Hakas” // **Vaprosu Kırgizkoy Terminologii**, Frunze 1972,
- KARATAYEV O., (1994), **Kırgız Etnonimiyası (Tarihıy-Lingivistikalık İzildöö)**, Bişkek.
- KIZLASOV L. R., Vzaimootnoşeniye Terminov “Hakas” i “Kırgız” v Pismennih İstoçnikah VI-XII Vekov// **Narodı Azii i Afriki**. –No:4, 1968,, On je. Etşe Raz o Terminah “Hakas” –“Kırgız”.-SE, No:4, 1971.
- KONONOV A. N., (1970), **Eşçe Raz Ob Etnonime “Kırgız”// Tyurkologičeskie İssledovaniya**, Frunze.
- KONONOV A. N., (1890), **Grammatika Yazıka Tyurskih Runičeskih Pamyatnikov (VI-IX.yy)**, Leningrad.

- MALOV S. E., (1951), **Pamyatniki Drevnetyurskoy Pismennosti.**, M.-Leningrad.
- Materiali po istorii Kirgizov i Kirgizii**, (1973), Vip.1, Moskova.
- MARGULAN A., (İz Vıstupleniya)//TKAEE, T.III, M., 1959.
- ORAZBAK UULU S., **Manas Epos**, C.1, Frunze, 1979.-266/1980, C.II, 23.
- OŞANİN L.V., (1927), **Materialı po Antropologii Sredney Azii. Kirgızı Jujnovo Poberejya Issık-Kulya// V.V. Bartoldu. Turkestanskıe Druzya, Učeniki i Poçitateli**, Taşkent.
- PETROV K. İ., K Etnologii Termina “ Kırğız” // SE, No:2, 1964.
- SERDOVOV N. A., O Nekotorıh Vaprosah Etniçeskoj İstorii Narodov Yujnoy Sibiri//SE. –No:4, 1971
- YAHANTOV S. E., Drevneyşie Upominaniya Nazvaniya “Kırğız”// SE.-No:2, 1970